

מחוות של פיוס במזרח הלטיני

איוון פרידמן

א. מבוא

תולדות מסעי הצלב וממלכות הפרנקים במזרח מתוארים לרוב כמלחמה מתמשכת בת מאתיים שנה, מיציאת הצלבנים הראשונים ב-1096 ועד גירושם של האחרונים עם נפילתה של עכו ב-1291.¹ לא רק ההיסטוריוגרפיה המודרנית נוהגת לראות בחברה זו 'חברה לוחמת' (A Society Organized for War);² גם בני המצר, המוסלמים והנוצרים, ראו במלחמת הקודש ובג'יהאד מצב ראוי ורצוי ביחסים ביניהם. לא נדרש צידוק למלחמה זו; נהפוך הוא, את השלום היה צורך להסביר ולתרוץ.³ חרף תפיסה אידאולוגית זו שדגלה במלחמה, נכרתו כ-120 הסכמים בין הצדדים בתקופה זו, הן חוזי כניעה הן חוזי שביתת נשק (הודנה), ואף בריתות לשיתוף פעולה צבאי נגד אויב משותף, מוסלמי או נוצרי.⁴

הבריתות וההסכמים הללו דרשו יצירת שפה משותפת בין הצדדים הנצים. על הפערים בשפה המילולית היה ניתן לגשר בעזרת מתווכים רב-לשוניים, אולם כדי לגשר על הפער התרבותי והחשדנות ההדדית ששררו בין האויבים נדרש תיווך מסוג

1 ראו למשל י' פראוור, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג. התפיסה המגבילה את מסעי הצלב למאתיים שנה אלה ולמזרח התיכון אינה מקובלת במחקר המודרני וראו על כך מאמרי: א' פרידמן, 'מסעי הצלב והממלכה הצלבנית: סימני דרך וכיווני מחקר', קתדרה, 100 (תשס"א), עמ' 259-286.

2 אילנה לוריא התוותה את המושג לגבי החברה בספרד ופאורס הלך בעקבותיה, וראו: E. Lourie, 'A Society Organized for War: Medieval Spain', *Past and Present*, 35 (1966), pp. 54-76; J. F. Powers, *A Society Organized for War: The Iberian Municipal Militias in the Central Middle Ages*, Berkely 1987.

3 ראו: T. Mastnak, *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley 2002; Ibn Rushd, 'The Chapter on Jihad from Averroes' Legal Handbook Bidāyat al-Mudjtahid' (trans. R. Peters), *Jihad in Medieval and Modern Islam* (Nisaba, vol. v), Leiden 1977; E.-D. Hehl, 'War, Peace and the Christian Order', *The New Cambridge Medieval History*, vol. iv, 1 ed. D. Luscombe and J. Riley-Smith, Cambridge 2004, pp. 185-228.

4 Y. Friedman, 'Christian-Muslim Peacemaking in the Medieval Latin East', *Peace, War and Gender*, eds. J. Duellfer and R. Frank, Essen: Klartext, 2009, pp. 45-63.

אחר. בשתי התרבויות, הנוצרית והמוסלמית, השתמשו בשפה של מחוות גופניות; הן הפכו לחלק חשוב בתהליכי השלום, אם כי לא תמיד הובנה משמעותן בדרך דומה: היו מחוות שהפכו מקובלות והיו למעין שפה משותפת, ואילו אחרות לא עברו את מחסום ההבדלים הדתיים והתרבותיים ונתרו שפה ייחודית של צד אחד בלבד. עם זאת הייתה משותפת לבני התקופה ההכרה בחשיבותן של מחוות גופניות שנעשו בפומבי, לעיני כול. כדי שהמעשה לא רק ייעשה אלא גם יראה, היה על הטקס של כריתת הברית או ההסכם להיות פומבי. מארק בלוך⁵ ו'ון קלוד שמיט,⁶ כל אחד בדורו, הדגישו את החשיבות של מחוות גופניות בחברה של ימי הביניים. בן זמננו, האמון על סמלים חזותיים דרך הטלוויזיה והאינטרנט, ייטיב אולי להבין את החשיבות העצומה שייחסו אנשי ימי הביניים לטקס ולמחוות גופניות סמליות, שבאו במקום המילים והנוסחאות שבכתב או נוספו עליהם.⁷ בידינו נותרו בכתב רק חוזים מעטים מאוד, רובם בני התקופה הממלוכית – סוף ימיה של הממלכה הצלבנית השנייה;⁸ ואילו לגבי רוב תהליכי השלום והמחוות, אנו נאלצים להסתפק בתיאורים מילוליים של הכרוניקאים או באיורים בני התקופה, המראים מחוות של פיוס.⁹ בדרך כלל העדיפו המאירים לצייר תמונות של מלחמה, ממש כפי שהכרוניקאים העדיפו לתאר קרבות ומעשי גבורה. השלב הראשון וההכרחי לכל משא ומתן לשלום היה יצירת סימנים מוסכמים להפסקת לחימה או כניעה, דוגמת הדגל הלבן המודרני או הרמת הידיים, המסמלת את הוויתור על נשק. הכרוניקאי גיום מצור מספר כי בשנת 1138, כאשר הצלבנים צרו על שיזר

5 מ' בלוך, החברה הפיאודלית, תרגמה מצרפתית אורה גרינגרד, עריכה ומבוא מדעי א' גראבוים, ירושלים 1968, עמ' 156–153, 221, 328–323.

6 J.-C. Schmitt, 'The Language of Gestures in the West: Third to Thirteenth Centuries', *A Cultural History of Gesture*, ed. J. Bremmer and H. Roodenburg, Ithaca 1991, pp. 59–70; idem, *La raison des gestes dans l'occident médiéval*, Paris 1990.

7 V. Kapp (ed.), *Die Sprache der Zeichen und Bilder: Rhetoric und nonverbale Kommunikation in der frühen Neuzeit*, Marburg 1990, pp. 7–11.

8 P.M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260–1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden 1995; M.A. Köhler, *Allianzen und Verträge zwischen fränkischen und islamischen Herrschern im Vorderen Orient: Eine Studie über das zwischenstaatliche Zusammenleben von 12. bis ins 13. Jahrhundert*, Berlin 1991. הולט מצטט חוזים מספרו של אלקקשנדי, בן המאה ה-14: אחמד אבן עלי אלקקשנדי, צבא אלאעשא פי צנאעת אלאנשאא, קהיר (דאר אלכתב אלח'דיויה) 1913. אלקקשנדי מביא את נוסח החוזים הממלוכיים מהמאה ה-13 כדי ללמד כיצד על המזכיר לנסחם. אין בידינו דוגמאות כאלה מהמאה ה-12.

9 M. Camille, 'Art History in the Past and Future: לשימוש באיורים כמקור היסטורי ראו: of Medieval Studies', *The Past and Future of Medieval Studies*, ed. J. Van Engen, Notre Dame 1994, pp. 363–382.

מחוות של פיוס במזרח הלטיני

והצליחו לכבוש את פרוורי העיר, 'לא חסו על איש מהתושבים שנמצאו שם, מלבד על אלה שהראו שבדעתם להשתייך לדת הנוצרית על ידי מילים, התנהגות או סימן אחר'.¹⁰ המקור אינו מפרט מה היה אותו סימן שהציל את חיי חלק מהנצורים, אך ברור שכבר בתקופה זו היו מחוות ידועות ומוסכמות בין הצדדים שסימנו כניעה או הפסקת לחימה. דוגמה לסימן כזה אנו מוצאים בתיאורו של גיום מצור מתקופה מאוחרת במקצת, משנת 1150, כשהצבא הפרנקי נסוג משטחים של אדסה (אורפה) ונאלץ להתמודד בדרך עם התקפות של צבא נור א־דין. גיום מספר שאחד משרי צבאו של נור א־דין החווה בידיו סימן של הפסקת לחימה: 'הוא הניח את נשקו ושילב את ידיו משני צדי גופו לסירוגין כסימן להערכה'.¹¹ מחווה זו, שהייתה כנראה מוכרת לשני הצדדים וגרמה למפקד הפרנקי אונפרוא מטורון להניח את נשקו ולהקשיב למסר של נציג האיוב, איננה ברורה לנו, אם כי שילוב הידיים הבטיח כמובן שאין בידי המוסלמי נשק. בהרמת הידיים של הנכנע יש סממן של השפלה, בעוד שהמחווה שלפנינו באה להראות הערכה או הערצה המקובלת היום רק במגרשי הכדורגל. גיום מסביר ששררו יחסים דיפלומטיים בין הצדדים עוד קודם המפגש בשדה הקרב, והרקע המשותף הוא שהפך את המחווה ליעילה בהעברת המסר.¹² בזמן הכיבוש הצלבני של ירושלים בשנת 1099 עדיין לא הייתה שפה לא־מילולית זו משותפת לשני הצדדים, ומחווה כמו מסירת הנס לשם הגנה, או תפיסת רגלי המנצח כדי לעורר בו רחמים, לא היו יעילות ולא השיגו את מטרתן.¹³

מהיסטוריון המשתמש בתיאור מילולי של מחוות נדרשת זהירות. בהקשר זה ראוי להזכיר כי ההיסטוריון פיליפ בוק טען שהיסטוריונים, המיישמים תאוריות אנתרופולוגיות על טקסים של ימי הביניים, חייבים לזכור שהם משחזרים את הטקסים הללו מתוך טקסט ולכן יש להתייחס לכך בכל הזהירות; שהרי בני התקופה קראו את

10 '...occupant violenter, civibus qui ibi reperti sunt non parcentes, nisi forte qui ex eis verbo vel habitu vel quovis signo christiane professionis se esse sectatorem designaret', *Guillaume de Tyr, Chronique*, ed. R.B.C. Huygens (Corpus Christianorum Coninuatio Mediaevalis), 63, 63a, Turnhout 1981 (להלן: WT), 1, 15.

11 '... Henfredus constabularius arcu abeuntes persequitur, aliquantulum a comitatu remotior, accessit ad eum miles quidam de hostium numero, repositis armis et iunctis alternatim ad latus manibus signum exhibens reverentie. (WT 17, 17), ll. 60–64

12 'Is porro cuiusdam potentissimi Turcorum principis, qui eidem constabulario fraterno foedere iunctus erat et in eo tenacissimus, domesticus erat et familiaris, ab eodem missus ut eum verbis eius salutaret et de statu hostilis exercitus eum redderet doctiorem. (ibid.), ll. 64–68

13 B.Z. Kedar, 'The Jerusalem Massacre of July 1099 in the Western Historiography of the Crusades', *Crusades*, 3 (2004), pp. 15–75

איוון פרידמן

המחווה בהתאם לתרבותם, ואילו ההיסטוריון בן ימינו מפרש תיאור של מחווה שהוא כשלעצמו כבר פירוש.¹⁴ לדוגמה: בחווה שלום מהמאה העשירית דודו מסנט קואנטין מתאר כיצד רולו הנורמנדי התבקש לנשק את רגלו של מלך צרפת, כחלק מחווה השלום ביניהם, וכיצד הרים שליחו את רגלו של המלך וגרם לנפילתו על גבו ארצה; הסיפור לא רק מתאר את חוסר ההבנה של שפת המחוות הגופניות, אלא קרוב לוודאי שהוא מביא את כוונתו של בעל הכוח להשפיל את המלך, שלכאורה הוא נכנע לפניו.¹⁵ לשון אחר: טקסי שלום עשויים להיות, בעת ובעונה אחת, טקסים של הפגנת כוח ויש אפוא לקרוא אותם קריאה ביקורתית, כפי שקוראים את הטקסט המתאר אותם. בחווי השלום בין נוצרים למוסלמים במזרח בתקופת מסעי הצלב בולטות מחוות אלה.

ב. מחוות פיוס

1. הושטת יד ימין

לפי הכרוניקה של אלברט מאאכן, הייתה הושטת יד ימין אחת ממחוות השלום הבסיסיות ביותר במערב והיא הועברה בידי הצלבנים למזרח. אלברט מספר כי הושטת יד ימין כללה את כל מרכיבי ברית השלום והייתה הכרחית לכל משא ומתן לשלום: זוהי הפסקת לחימה – שכן יד ימין היא האוחזת בנשק, ובו בזמן היא מסמלת כניעה, שבועה ויצירת קשר.¹⁶ במקורות מוסלמיים מופיעה הושטת יד ימין כחלק משבועה, כלומר כסופו של תהליך החתימה על חוזה, אך בשום אופן לא כפתיחתו.¹⁷ כשרצה עומר מאזו לכרות ברית צבאית עם גודפרי מבויון ב-1098, יעצה לו שבויה נוצרייה במחנהו להושיט את יד ימינו.¹⁸ היות שבמזרח לא הייתה בדרך כלל זכות לנגוע בשליט,

- P. Buc, *The Dangers of Rituals: Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*, Princeton 2001, p. 4 14
- Dudo of St Quentin, הסיפור מתוארך לשנת 940, אך קרוב לוודאי שהוא דמיוני וראו: *History of the Normans*, trans. E. Christiansen, Woodbridge 1998, II, 29, p. 49 15
- Albert of Aachen, *Historia Hierosolymitana*, ed. and trans. Susan B. Edgington, Oxford Medieval Texts, Oxford 2007 (להלן AA), 3. 11, p. 155; AA, 4. 16, p. 273; AA, 6.32, p. 444; AA, 9.6, p. 645; AA, 10. 14, p. 733 16
- הושטת יד ימין כחלק משבועה מופיעה למשל במקורות הבאים: *al-Tabari, Ta'rikh al-rusul wa'l muluk: The History of al-Tabari*, vol. 36 (trans. D. Waines), Albany 1992, p. 75; cf. J. Chelhod, 'Pre-eminence of the Right: Based upon Arabic Evidence', *Right and Left: Essays on Dual Symbolic Classification*, ed. R. Needham, Chicago 1973, pp. 239–262 17
- AA, 5.7, p. 346 18

לא נראתה עצה זו הגיונית בעיני עומר ולכן הוא התקדם בדרך שהייתה מקובלת בתרבותו: הוא שלח מתווך, שפנה לגודפרי בדברי חנופה והציע ברית; ההצעה לא נענתה. רק כשהציע שליט אזו לתת בני ערובה – מנהג שהיה מקובל במזרח ובמערב כאחד¹⁹ – יצאה הברית לפועל. בטקס הברית שנכרתה בפני שני הצבאות, העניק גודפרי מתנה לשליט אזו: כובע ומגן משובצים זהב,²⁰ סמל לכך שהטקס לא נועד לבטל את מעמדו הצבאי של הצד האחר אלא לבטא את כפיפותו לגודפרי. שימוש כזה במתנה היה במערב חלק מהטקס הפאודלי, שבו הודגשה הכפיפות בעצם קבלת המתנה. אלברט מאאכן מתאר את הטקס בהשתמשו במושגים מערביים וייתכן מאוד כי בצבאו של עומר פורשה אחרת הענקת המתנה (ראו להלן).

השליח הדיפלומטי הפרנקי הוגו מקיסריה הכריח, בשנת 1167, את החליף המצרי אל-עדיד להושיט את יד ימינו כדי לכרות ברית של שיתוף פעולה צבאי. החליף, שראה במחווה זו פחיתות כבוד, סירב תחילה; באי-רצון הסכים לבסוף להושיט יד עטויה כפפה. גיום מצור ראה ניצחון דיפלומטי בסירובו של הוגו להצעה ובכפיית תנאיו שלו – הושטת יד עירומה, ללא מחיצה כלשהי, כערבות לתנאי החוזה. ניתן לראות גם בטקס זה של כריתת החוזה הפגנה של כוח, כשהצד החזק כופה לא רק את תנאי החוזה אלא גם את המחוות המסמלות את עליונות מנהגו על זה של אויבו.²¹ במשא ומתן בין ריצ'רד לב-הארי לבין צלאח א-דין ב-1192 כבר הייתה הושטת היד בבחינת מחווה ידועה לשני הצדדים לשם אשרור חוזה, ושניהם הסכימו לכך.²² הדבר מעיד על התפתחות והשפעה בין הצדדים, שהתבטאו ביצירת שפה משותפת. גם במחוות אחרות ניכרה התפתחות: בתיאורו של גיום מצור את טקס הברית עם עומר מאזו בשנת 1098, תיאור שנכתב שמונים שנה מאוחר יותר, הוא מספר כי עומר כרע על ברכיו ובראש מורכן נשבע שבועת אמונים;²³ וזאת משום שבתקופתו של גיום כבר היו מחוות אלה ברורים מאליהם. ארבע המחוות שהוזכרו – הושטת היד, הענקת מתנות, ההשתחויה ושבועת האמונים – הן המחוות העיקריות המופיעות בתיאור תהליכי השלום בתקופה הצלבנית.

A.J. Kosto, 'Hostages during the First Century of the Crusades', *Medieval Encounters*, 9,1 (2003), pp. 3–31

AA 5. 12, p. 352

Y. Friedman, 'Gestures of Conciliation: Peacemaking Endeavors in the Latin East', *In Laudem Hierosolymitani: Studies in Crusades and Medieval Culture in Honour of Benjamin Z. Kedar*, eds. I. Shagrir, R. Ellenblum and J. Riley-Smith, *Crusades-Subsidia*, 1 (2007), pp. 31–48

Baha al-Din, *The Rare and Excellent History of Saladin by Baha al-Din Ibn Shadad*, 22
... *prono capite, defixis in terris genibus [...] fidelem obligavit et tradidit* (WT 7, 23
(להלן: בהה א-דין). trans. D.S. Richards, Aldershot 2001 pp. 229, 230–231

4)

איור 1: שליח משתחוהו לפני הקיסר יוחנן קומננוס.
MS. Yate Thomson 12, fol. 90r, כתב יד הספרייה הבריטית,

בהושטת היד ובהענקת מתנות עסקתי במקום אחר²⁴ ולכן אדון במאמר זה בעיקר בשתי המחוות האחרונות: השתחוויה והשבועה כמרכיבים במשא ומתן לשלום.

2. השתחוויה

בניגוד להושטת היד והענקת מתנות, שנתפסו באופן שונה במערב ובמזרח, הרי לא נראה הבדל בתפיסת המשמעות הטמונה בהבדלי הגובה כאשר מתכופפים בפני השליט בין המזרח למערב (איור 1): ככל שאדם מתכופף יותר, כך הוא מפגין ענווה גדולה יותר. ג'פרי קוזיול ראה בכך מחווה טבעית ולכן אוניברסלית:

להעמיד את עצמך נמוך מאדם אחר הוא בבירור סימן לנחיתות. משמעות זו כה נפוצה בין יונקים החיים בחברה עד שהדבר מעורר את השאלה האם אין כאן מקור משותף, אולי בתפיסת המרחב או בחיזוק התנהגות של תלות וילדותיות. עם זאת, הנחיתות

24 פרידמן, לעיל, הערה 21.

מחוות של פיוס במזרח הלטיני

המופגנת בהשתחויה אפיים ארצה אינה דבר מולד מן הפעולה הפיזית. הפעולה גם אינה מעבירה מידע על העולם. יש להבינה במסגרת התרבותית בדרך של השוואה למחוות ליטורגיות דומות, כפי שאדם משתחוה לאל או לקדושו.²⁵

ההשתחויה שייכת למחוות של המפגש הראשון בין הצדדים, וככזו יש בה מן היסוד הלימינאלי של חציית סף ההכרה וההתקבלות.²⁶ אין ספק שמקור מחווה זו הוא בתחום הדתי; זוהי מעין מקבילה חילונית לקוד דתי ולכן יש לכאורה בעיה בהעברת המחווה ליחסים עם אויב שדחו שונה. האסלאם אוסר בעיקרון את ה'סוג'וד, השתחויה אפיים ארצה בפני אדם, שכן מחווה זו מיועדת רק לאל.²⁷ לפי החדית' (מסורות שבעל-פה באסלאם בעלות משמעות הלכתית), אילו היה האל מרשה להשתחוות לפני בני אדם, הוא היה מצווה על נשים לעשות proskynesis – דהיינו להשתחוות אפיים ארצה – לפני בעליהן; השתחויה אפיים ארצה היא מנהג פסול של יהודים ונוצרים. במילים אחרות, המוסלמי 'לא יכרע ולא ישתחוה' (כמרדכי היהודי במגילת אסתר ג, 2). עם זאת נראה, שביחסים בין החצר הביזנטית לזו העבאסית כבר נקבע למעשה שההיררכיה מתבטאת בהבדלי הגובה: שליחים דיפלומטיים או אחרים, שביקשו לפנות לשליט, נדרשו לכרוע ברך, להשתחוות לפניו ולהגיש לו מתנות, ואפילו לנשק את האדמה שהוא עומד עליה – כלומר למעשה להשתחוות אפיים ארצה.²⁸ ההתכופות במזרח הייתה נעשית בשילוב עם האיסור להתקרב ולנגוע בשליט, למשל בטקסי בקשת סליחה של מורדים פוליטיים.²⁹ במערב נהג סולם של השתחויות, מכפית ראש קלה דרך כריעת ברך אחת או שתיים ועד להשתחויה אפיים ארצה; פרטים אלה בתחום הדתי תוארו בפירוט ואף צוירו, למשל בתיאור מחוות של תפילה בספרו של פטרוס 'בעל התפילה' (Peter the Chanter).³⁰ כך, כאשר הועברו המחוות לתחום הדיפלומטי, היה כבר מאגר של מחוות מקובלות שידועה הייתה מידת הכניעה בכל אחת מהן. חריג אחד בלבד היה בנוהג שגרס כי ככל שהשליח משתחוה עמוק יותר, כך עולה

- G. Koziol, *Begging Pardon and Favor: Ritual and Political Order in Early Medieval France*, Ithaca and London 1992, p. 301
- B.D. Palmer, 'Gestures of Greeting: Annunciations, Sacred and Secular', *Gesture in Medieval Drama and Art*, ed. C. Davidson (Early Drama, Art and Music Monograph Series, 28), Kalamazoo 2001, pp. 128–157
- R. Tottoli, 'Bowing and Prostration', *Medieval Encounter*, 5, 1 (1999), pp. 99–111
- 28 כך למשל נהג בשנת 870 מוסלמי שפנה לחליף, וראו: al-Tabari, *Tarikh al-rusul wall muluk*: וראו: *The History of al-Tabari*, vol. 36 (trans. D.Waines), Albany 1992, p. 101
- 29 קוזיול (לעיל, הערה 25), עמ' 9.
- 30 Peter the Chanter, *De penitentia*, ed. Richard Trexler, *The Christian at Prayer: An Illustrated Prayer Manual attributed to Peter the Chanter (d. 1197)*, Binghamton, New York 1987, esp. pp. 54–55

איוון פרידמן

איור 2: אבו זייד בפני הקאדי,
מקאמת אל-חרירי, 37
כתב יד הספרייה הבריטית,
MS. Add. 2114, fol. 66r

כבודו של המקבל אותו: אם השליט היה ישוב בעוד השליח עמד מולו, הדגיש חוסר התנועה של השליט את עליונותו גם אם השליח אינו משתחוה לפניו אלא מרכין את ראשו בלבד. במקרה זה גוברים חוסר התנועה והישיבה על כס מלכות על פני העדר הבדלי הגובה.

ניתן לבדוק את ההבדלים בתפיסה ובנוהג בין המערב למזרח לא רק במקורות הכתובים אלא גם בתיאורים החזותיים, כלומר באיורים לכתבי יד המתארים את האירועים. אמנם במזרח, בצד המוסלמי, קשה יותר למצוא איורים בשל הרתיעה מציוור ומאיור דמויות בכרוניקות, אך החל במאה ה-12 החלה אמנות איור פיגורטיבית גם בספרות המוסלמית, בעיקר בספרי אדב המספרים סיפור או אגדה. באיורים לסיפורי אל-חרירי ('מקאמת אל-חרירי') מודגשים הבדלי הגובה בין השליט לבין הפונה אליו וכן חוסר המגע הגופני בין השניים, שתי מחוות שנועדו להראות את הבדלי המעמד ואת כפיפות הגיבור. (איורים 2, 3) האיורים מראים את המספר ואת ידידו אבו זייד כשהם

איור 3: אבו זייד לפני
 הקאדי, מקאמת אל-
 חרירי, 37, כתב יד
 לניגוד, Oriental
 Institute, Academy
 of Sciences, MS
 s 23, p. 250

איור 4: שליח למלך
 המונגולי משתחוה
 לפניו כתב יד מאוסף
 פרטי, שירז, 1436
 (Sevadjian and
 Acherof Collections
 B.W. Robinson,
*Islamic Painting
 and the Arts of the
 Book*, London:
 Faber and Faber
 1976, plate
 12=III.80

פונים לאישיות נעלה: באיור אחד – קאדי, במשנהו – שליט. בשני האיורים ניכרת הייררכיה ברורה המודגשת בהבדלי הגובה: השליט יושב גבוה יותר והפונים אליו מתקרבים מרחוק, מרכינים את ראשם ואינם נוגעים בדמות הנעלה. באיור אחד מודגש חוסר המגע בהפניית גופו של השליט מהפונה אליו כאילו ברצונו להתרחק ממנו – מעמד שונה מדרך הפנייה של הוגו, שדרש מהחליף להושיט את ידו. באיורים מוסלמיים מאוחרים (איור 4) נראה שלמרות ההתנגדות לסוג'וד, התקבלה ההשתחויה כחלק מהקוד המקובל, וזה קרה כנראה אף לפני בוא הצלבנים לאזור.

מתיו פריס (Matthew Paris) ב'כרוניקה מיורה' שלו (איור 5) (כנראה הוא עצמו אייר את ספרו) מתאר את חוזה השלום בין סולטן קרק לשליחו של ריצ'רד מקורנוול בשנת 1240. האיור משמש מקור מצוין למידע על מחוות השלום בין אויבים, כפי שראה אותם המערב. שני המנהיגים נפגשים זה עם זה; זהו אירוע יוצא דופן במזרח, שבו התנהל המשא ומתן בדרך כלל באמצעות מתווכים. מקום המפגש היה אמצע הדרך בין המבצרים של שני הצדדים, קרק ועכו; לנוהג זה, של מפגש במקום ניטרלי בין המחנות, היו תקדימים בספרד.³¹ בארץ-ישראל סירב צלאח א-דין פעמיים לפגוש את ריצ'רד לב-הארי ושלח במקומו שליחים דיפלומטיים,³² אך תיאור פגישה אפשרית כו של שני הצדדים, שנעשה בידי מזכירו של צלאח א-דין, בהה א-דין, דמה בדיוק לתיאורו של מתיו פריס: 'הפגישה תקייה במישור כשהגדודים שלהם סובבים אותם'.³³ גם באיור הנזכר נראים החיילים כשהם משגיחים מרחוק על מנהיגיהם. שני המנהיגים מושיטים יד, נוהג שהתקבל גם בצד המוסלמי מאז ימי צלאח א-דין. עם זאת, ניכר באיור הבדל במחוות ההשתחויה של שני הצדדים: שניהם כורעים ברכ, אך הצלבן כורע רק על ברכ אחת בעוד שליט קרק כורע על שתי ברכיו. מכאן שהמאייר הדגיש את עליונות הצד הנוצרי, שספק אם שררה בפועל בעת חתימת החוזה.

לעומת זאת מצטיירת תמונה שונה של מחוות פיוס מן האיור המתאר את השליחים מאדסה המקבלים עליהם את שלטונו של בולדווין הראשון (איור 6). האיור נעשה במזרח, בעכו, בסוף המאה ה-13, והוא משקף נוהג שהתאים יותר למזרח: שליט אדסה, בולדווין, יושב מוקף בחייליו. בניגוד למקובל בטקס הומגיום מערבי, כאן מתקרבים אנשי אדסה אל השליט מרחוק, מושיטים לו את מתנותיהם ואין כל מגע גופני בין הצדדים; כריעת הברך והרכנת הראש מבטאות את קבלת שלטונו ובקשת חסותו של השליט. ואכן, במזרח לוותה פניית השליח לשליט – בכריעה, הרכנת ראש או השתחויה – גם בהושטת מתנות.

R.I. Burns and P.E. Chevedden, *Negotiating Cultures: Bilingual Surrender Treaties in Muslim-Crusader Spain under James the Conqueror*, Leiden 1999

32 בהה א-דין, עמ' 153.

33 שם, עמ' 155.

איור 5: פייר, דוכס בריטני, כורת ברית עם נאצר, אדון קרק, בשם ריצ'רד מקורנוול, 1240
 Matthew Paris, *Chronica Majora*, Cambridge, Corpus Christi College, MS 16, fol. 139v

איור 6: בולדווין מאדסה מקבל את האצילים הארמנים והתורכים המבקשים שלום ומביאים מתנות.
 MS fr. 9084, fol. 42r תרגום לצרפתית

איוון פרידמן

3. מתנות

מתן תשורות ומתנות היה חלק הכרחי בכל משא ומתן לשלום, אך ניכר הבדל בין המזרח למערב במשמעות שהוענקה למחווה זו. במזרח סימנו התשורות את פתיחתו של משא ומתן והן הוענקו מהצד שיזם אותו כדי לקבל את הסכמת הצד השני, בעוד שבמערב סימלה המתנה הייררכיה (וראו מוס³⁴ ובעקבותיו אילנה סילבר):³⁵ הצד החזק מעניק מתנה לכפוף לו כחתימה על הסכם וכסימן לכפיפותו, כפי שגודפרי מבויון העניק את הכובע והמגן לשליט אזור. בצד המוסלמי שימשה הבאת מתנות כתנאי לפתיחת משא ומתן, וסירוב לקבלן היה כמוהו כהכרזת מלחמה. כאשר הסולטן בייפרס צר על צפת, בשנת 1266, הוא שלח לטמפלרים תשורות כדי לפתוח במשא ומתן על כניעה, 'לפי מנהג הסרצנים';³⁶ אולם הטמפלרים השיבו ריקם את המחווה שנועדה לבנות אמן והחזירו את המתנות בזריקת מנגונל (מכונה להשלכת בליסטראות) מעל החומה, עוררו את חמתו של בייפרס והוא הגיב – לאחר הכיבוש – בהוצאתם להורג, הגם שקודם לכן הבטיח להם את חייהם. מקרה זה מעלה את השאלה, מה היה משקלן של ההבטחות או של תנאי החווה. אחת הערבויות העיקריות וההכרחיות לקיומו של כל הסכם שלום הייתה השבועה.

4. שבועות

אמנם השבועה אינה תקשורת לא-מילולית כשאר המחוות, אך נראה שיש לראותה כנקודת מפגש בין צורה לתוכן, בין מחווה גופנית לביטוי מילולי. כך למשל, כמו במחוות אחרות שנזכרו כאן, ראה אלברט מאאכן בהושטת יד ימין סמל לשבועה ותנאי לה. הכרוניקה שלו מספרת כי פטרוס הנזיר, כשנשלח לנהל משא ומתן במצור אנטיוכיה ב-1098 עם קרבוגה ממוצול (שצר על הצלבנים לאחר כיבוש העיר), העלה הצעה שכל צד יישבע – כל אחד בשם אלוהיו, יימסרו בני ערובה והמלחמה תוכרע

34 מ' מוס, מסה על המתנה: צורתו וסיבתו של החליפין בחברות הארכאיות, תרגום מצרפתית ה' קרס, עריכה מדעית א' סילבר, תל אביב 2005; המקור: M. Mauss, *Essai sur le don, forme archaique de l'échange*, in *Sociologie et Anthropologie*, 1925

35 I. Silber, 'Gift-giving in the great traditions: Monasteries in the medieval West', *European Journal of Sociology*, 36, 2 (1995), pp. 209–243. על המשמעות הפוליטית של מתנות בימי הביניים המוקדמים במערב ראו: F. Curta, 'Merovingian and Carolingian Gift Giving', *Speculum*, 81, 3 (2006), pp. 671–699

O. Grabar, 'The Shared Culture of Objects', *Islamic Visual Culture, 1100–1800*, Aldershot 2006, pp. 51–67

36 ראו: The Templar of Tyre, 'Chronique du Templier de Tyr', *Les Gestes des Chépirois: Recueil de chroniques françaises écrites en orient aux XIIIe et XIVe siècles*, ed. G. Raynaud, Geneva 1887, # 346

מחוות של פיוס במזרח הלטיני

איור 7: הרולד נשבע אמונים לויליאם הכובש על שרידי קדושים פרוכת ביו, I. W. Grape, *The Bayeux Tapestry*, Munich 1994, p. 117

במלחמת ביניים של נציגים משני הצדדים. לפי תיאור זה לא הייתה השבועה מפגש בין הצדדים אלא כל צד היה אמור לפנות לאלוהיו ולהישבע.³⁷ כיצד הייתה אמורה מחווה זו לבנות אמון ולגרום להפסקת הלוחמה?

במורשת המערב הייתה אכן השבועה כרוכה במחווה גופנית, שכן שבועות נעשו בנקיטת חפץ, בנגיעה בספרי קודש או בעיקר בשרידים של קדוש (כמו למשל שבועותו של הרולד לויליאם הכובש בפרוכת של ביו [Bayeux tapestry]) (איור 7). מובן מאליו של שבועה כזו לא הייתה משמעות כאשר היה מדובר באויב מוסלמי, אם כנשבע אם כמקבל השבועה. תפיסת הערבות שבשבועה שונה בשתי התרבויות. הצלבנים ראו בנגיעה בספר קדוש או בשרידי קדושים כעין גיוס של הקדוש כערב לקיום השבועה, ושבירת המילה כמוה כפגיעה בקדוש. שמיט גורס כי התיאור של הרולד הנשבע על שני שרידי קדושים בפרוכת של ביו רומזת לדו־פרצופיות שלו ומדגישה את בגידתו ואת חוסר מהימנותו.³⁸ ייתכן שהמאייר, שהכפיל בתיאור הפרוכת את שרידי הקדושים,

37 AA 4. 45, p. 318. הצעה זו לא התקבלה, כך שבידינו מצוי רק תיאור להלכה של תפקוד שבועה ולא תיאור של מעשה שאכן התרחש.

38 J.-C. Schmitt, 'The Language of Gestures in the West: Third to Thirteenth Century', ראו:

התכוון דווקא לחזק ולהאדיר את משקלה של השבועה כדי להדגיש ביתר שאת את הבגידה שבאי־קיומה. לפי אותה תפיסה דרש החוק הפרנקי, ב'ספרי האסיוות של הבורגנים', שכל אחד מהמתיינים יישבע על ספרי הקודש שלו כדי ששבועה משפטית של כופר או לא־נוצרי תהא תקפה; כך היו היהודים אמורים להישבע על התורה, השומרונים – על ספר התורה שלהם, המוסלמים על הקוראן וכדומה.³⁹ מקור המנהג להישבע כשהיד נוגעת בכתבי הקודש נעוץ עוד בחוקי יוסטיניאנוס, אך יישומו בחוק הפרנקי הוא ייחודי.⁴⁰ הנהגת שבועה משפטית או פוליטית כזו דרשה ידע על היריב, שהרי לא היה כל טעם להשביעו על חפץ שאינו קדוש בעיניו. בפירוט כל ספרי הקודש, למיניהם ולכתותיהם, יש הדגשה של התפיסה הנוצרית הגורסת כי המחווה של נגיעה בחפץ קדוש במקום ציבורי היא טקס למען יראו ויזכרו, טקס המהווה ערובה לתוקף העדות או ההסכם.

הצד המוסלמי החשיב מאוד את השבועה כמרכיב בחווי הודנה, אך הגורם החשוב בעיניהם היה המילה, הנוסחה הכוללת את עיקרי האמונה של היריב. שימוש כזה בשבועה דרש ידיעה בדבר עיקרי האמונה של היריב ויש כאן מעין הכרה באמונת האחר דווקא ברגע של חוסר אמון, כשנדרשו ביטחונות לקיום ההסכם. נוסח שבועות כאלה נותר בידינו בכמה חוזים של התקופה הממלוכית;⁴¹ הם כוללים שורה ארוכה של אמונות דתיות שהנשבע ייחשב ככופר בהן אם לא יעמוד בדיבורו. כך למשל, בחוזה מ־1283, המוסלמי מתחייב בשם אמונה באל אחד, בתכונותיו של אל זה, באמת הקוראן ובנביאו מוחמד המגלה אותה ובהודש הרמדאן – בעוד שהצד הנוצרי מוסיף קריאה משולשת בשם ישו, בשם הצלב, בשם השילוש הקדוש, בשם השליחים וכותבי האוונגליונים, מרים אם ישו וקדושים נוספים.⁴² נכלל כאן גם הצום הקדוש (מן הסתם הכוונה ל־Lent

Centuries', *A Cultural History of Gesture*, ed. J. Bremmer and H. Roodenburg, Ithaca 1991, pp. 59–70

39 Livres des Assises des Bourgeois, ed. H. Kausler, *Les Livres des Assises et des usages dou reaueme de Jérusalem*, Stuttgart 1839, ch. 236, pp. 273–274

40 K.H. Ziegler, 'על יישומו בחוזים ראו: iuramentum corporaliter praestitum'; 'The Influence of Medieval Roman Law on Peace Treaties', R. Lesaffer (ed.), *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*, Cambridge 2004, pp. 147–161

41 הולט (לעיל, הערה 8), עמ' 899.

42 להלן התרגום מערבית לשבועת האשרור של החוזה מ־1283/628 לפי אלקלקשנדי, צבח אלאעשא (לעיל, הערה 8), כרך יג, עמ' 14–311. תודתי לפרופ' יוסף דרורי:

שבועתו של מנצור קלאון:
באללה, באללה, באללה,
ובאללה, ובאללה, ובאללה,

מחוות של פיוס במזרח הלטיני

שלפני הפסחא), שאיננו מעיקרי האמונה הנוצרית, אך כנראה נכלל בהקבלה לרמדאן משום שמנסח השבועה הקיש מעולמו הדתי שלו לזה של יריבו. חלק מהעונשים המוצעים שיוטלו על הנשבע אם יפר את שבועתו, כגון התחייבות לצאת יחף וגלוי ראש לשלושים עליות לרגל לירושלים ככפרת עוונות, נובעים כנראה מהעולם הרוחני המוסלמי ומן המנהג המקומי; מנהג זה כלל, במקרים אחרים, גם התחייבות של הנשבע לגרש את אשתו אם לא יעמוד בדיבורו⁴³ – עונש שהיה בלתי יעיל ובלתי אפשרי

והי אלה, והי אלה, והי אלה; המעניש, מעניק חסד, המנצח, המכלה, היודע כל הנגלות והנסתרות, היודע נסתרות וגלויות, הרחמן ובעל הרחמים. חי אמת הקוראן ומי שאליו הורד, מוחמד אבן עבד אלה (ברכת אלה ושלמו עליו), והי אמת כל האמור בו, פרק אחר פריק, פסוק אחר פסוק והי אמת חודש הרמדאן אשמוד על ברית (הודנה) מבורכת זו שנקבעה ביני לבין ממלכת עכו... אם אפר שבועה זו אהיה חייב לצאת לשלושים עליות לרגל לבית הקדוש לאללה במכה האצילה, יחף וגלוי ראש ולצום כל הזמן מלבד בימים האסורים...

שבועת הפרנקים:

באללה, באללה, באללה,
ובאללה, ובאללה, ובאללה,
והי אלה, והי אלה, והי אלה,
חי אמת המשיח, חי אמת המשיח,
חי אמת הצלב, חי אמת הצלב,
באמת שלוש האישיות שהן מהות אחת והנקראות האב, הבן ורוח הקודש שהם אל אחד
באמת האלוהות הנערצת שהתגשמה כאדם
באמת האוונגליון הטהור ותוכנו
באמת ארבעת ספרי האוונגליון של מתי, מרקוס, לוקאס ויוחנן
באמת תפילותיהם וברכותיהם
באמת שנים עשר השליחים ושבעים ושניים ושלוש מאות ושמונה עשר שהתאספו לסינוד
באמת הקול שירד ממרום על נהר הירדן והסיגו לאחור
באמת האל, שהוריד את האוונגליון לישו בנה של מריה, רוח הקודש ודברו
באמת הגבירה מריה, אם האור, מריה הקדושה, יוחנן המטביל, תומס הקדוש ומתי הקדוש
באמת הצום הגדול
באמת דתי ואלוהי הנצרות שבה אני מאמין, וכל שקיבלתי מהאבות והכמרים על ידי הטבילה
מרגע זה ושעה זו אני מתכוון לקיים את כל הכלול בחוזה מבורך זה באמת ובאמונה כלפי הסולטאן
אלמלך אלמנצור ולבנו אלמלך אל צלאח ולבניהם –
אם אפר אותו או אשבור אותו אהיה כמי שהתכחש לדתו, לאמונתו וכל אשר אני עובד לו, אהיה
כמורד בכנסייה ואהיה חייב לצאת לשלושים עליות לרגל לירושלים, יחף וגלוי ראש, אתחייב
לשחרר אלף שבויים מוסלמים מהשבוי הנוצרי ואהיה כמתכחש לאלוהות שהתגשמה כאדם.
השוו: 43 Jean sire de Joinville, *Histoire de Saint Louis: Credo et Lettre a Louis X*, ed N. de Wailly, Paris 1874, English translation M.R.B. Shaw, *Joinville and Villehardouin, Chronicles of the Crusade*, Harmondsworth 1963, p. 254 (להלן: ז'אנוויל).

במקרה של נוצרי פרנקי. רק אחת מהשבועות המצורפות לחוזים מהתקופה הממלוכית כוללת שבועה בנקיטת חפץ, על הברית החדשה, על אף שהייתה זו הדרך המקובלת של שבועה במשפט הפרנקי. כנראה שמחווה פיזית, של נגיעה בספר קדוש, נראתה לממלוכים בלתי יעילה וצורפה רק ליתר ביטחון.

על אף שזמנם של הנוסחים הכתובים של שבועות אלה הוא סוף המאה ה-13, אפשר להניח כי הם משקפים גם מציאות קודמת, שכן יש עדויות קודמות לקיומה של מחווה זו. ז'ואנוויל (Joinville) מתאר ב-1250 כיצד נדרש המלך לואי התשיעי להישבע שבועה מהסוג הזה בהיותו בשבי המצרי: 'הוא יהיה בזוי כמו נוצרי המכחיש את האל ותורתו ויורק בבזו על הצלב ודורך עליו'.⁴⁴ לואי תואר כאיש רגיש במיוחד למוצא שפתיו;⁴⁵ לאחר שחזר ממסע הצלב ב-1254, הוא כלל בחקיקה שלו עונשים חמורים על כפירה וקללות.⁴⁶ לואי סירב בתוקף להישבע שבועה כזו שראה בה כפירה, ולא הועילו איומים בהוצאה להורג.⁴⁷ לבסוף שכנע הפטריארך הפרנקי הזקן, שהמצרים עינו אותו לעיני המלך, את לואי להישבע והוא, הפטריארך, הבטיח לקחת על עצמו את החטא.⁴⁸ נוסף על השפעת העינויים על החלטתו, יש להניח שהפטריארך המקומי היה רגיל לנוסחי שבועות כאלה – בעוד המלך הנוצרי ביותר, לואי, הודעו עד עמקי נשמתו. כנראה שהשבועה נוסחה בידי שבוי נוצרי שהתאסלם.

בנוסף השבועה שנשבעו האמירים המוסלמים לקיום אותו חוזה נקבע הנוסח הבא: 'הוא יהיה חסר כבוד כאיש היוצא גלוי ראש למסע צליינות למוחמד במכה כדי לכפר על עוונותיו, בזוי כאיש המחזיר את גרושתו ובזוי כמו סרצני שאכל חזיר'. ניקול מעכו, כומר מקומי שידע את שפתם של המוסלמים, הבטיח במקרה זה ללואי שאי־אפשר היה להמציא נוסח חמור יותר.⁴⁹ גם כאן כתוב הנוסח הצרפתי של השבועה המוסלמית מתוך העולם הנוצרי, אך בניסיון להבין את עולמו הדתי של היריב. נראה אפוא שהשבועה במערב הייתה אמורה להעמיד את הקדוש כערב לקיום החוזה, בעוד שהתפיסה במזרח

44 ז'ואנוויל, עמ' 254–255.

45 Bettina Lindorfer, 'Peccatum Linguae and the Punishment of Speech Violation in the Middle Ages and Early Modern Times', J.E. Godsall-Myers (ed.), *Speaking in the Medieval World* (Cultures, Beliefs and Traditions, 16), Leiden 2003, pp. 23–42, 31

46 J. LeGoff and J.-C. Schmitt, 'Une parole nouvelle', *Histoire vécu du peuple chrétien*, I: De la clandestine à la chrétienté, Toulouse 1979, p. 262

47 ז'ואנוויל טוען (עמ' 254) כי לואי הסכים לחלק הראשון של השבועה 'שייחשב כנוצרי המכחיש את האדון ואמו ויוצא מחברת שנים עשר השליחים וכל הקדושים'. ייתכן שהרגישות המיוחדת לצלב נובעת מהתפיסה המערבית המעניקה ערך רב לשרידים הקדושים ובראשם הצלב.

48 שם.

49 שם, עמ' 254.

מחוות של פיוס במזרח הלטיני

הייתה התכחשות עצמית מילולית לאמונה הדתית ועל כן נודעה חשיבות מאין כמותה לידיעת פרטי הפרטים של האמונה. עם זאת, כאשר הורגש רצון לפשרה דיפלומטית, היה ניתן למצוא נוסח שיהיה מקובל על שני הצדדים. כך אנו קוראים בפתחה לחוזה שנכרת ביוני 1181 בין שגריר גנואה, רודואנו דה מאורו (Rodoano de Mauro), לבין השליט הבלארי אבו אברהים אבן מוחמד אבן עלי, חוזה שהגיע אלינו בנוסח הלטיני: 'בשם האל הרחמן והחנון ('In nomine Dei, qui est pius et misericors') יברך האל את כל הגבאים, עליהם השלום'.⁵⁰ סביר להניח שהנוסח הלטיני הוא תרגום מערבית, כשם שאחד העדים החותמים בשם Homodei נקרא מן הסתם עבדאללה. נוסח הפתיחה הזו היה עשוי להתקבל בכל הדתות המונותאיסטיות. אמנם נוסחי השבועה, שהיו כלי לגישור בין הצדדים הנצים, לא ביטאו בהכרח סובלנות לאחר, אך הם דרשו קיום קשרים תרבותיים ולימוד עולמו הרוחני של האחר.

5. מחוות משותפות וייחודיות לשתי התרבויות

מחוות של פיוס נבעו לעתים ממעמד דומה שהיה למנהיגי שני הצדדים. הספורט של האבירים האצילים, הציד, נתפס בעיני שני הצדדים כסמל של שלום; שהרי הייתה זו תעסוקה לאביר בשעות שהיה פנוי בהן מלחימה, תעסוקה ששמרה על כושרו הגופני וסימלה את מעמדו החברתי של מי שצד להנאתו ולא לצורכי פרנסה. כשיצא שליט דמשק לציד יחד עם מלך ירושלים, היה בכך מחווה של ידידות.⁵¹ בדומה לכך נחשב הבו, ציפור ציד יקרת ערך, כמתנה הראויה ביותר להתחיל בה את תהליך המשא ומתן להסכם שלום (איור 8).

לעומת זאת לא למד צד אחד את המחוות שמקורן בעולם הטקס הדתי של הצד האחר. כך למשל לא הפכה נשיקת השלום, שהייתה מרכיב מרכזי באירופה בחתימת חוזה,⁵²

M. Amari, *Nuovi ricordi arabici su la storia di Genova*, Genova 1878, doc. I, 1–5, pp. 45–75 (Arabic text; separate pagination, 1–29); Idem, *I Diplomi Arabi del R. Archivio Fiorentino*, Florence 1863, Arabic doc. I, 1–6; Latin doc. VI, 255–256, cited by A. Samarrai, 'Arabs and Latins in the Middle Ages: Enemies, Partners and Scholars', *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe*, ed. D.R. Blanks and M. Frassetto, Houndmills 1999, pp. 137–145

Usamah ibn Munqidh, *Kitāb al-i'tibār*, trans. P.K. Hitti, *An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades: Memoirs of Usamah ibn-Munqidh*, New York 1929, p. 226

בחוק הספרדי בן התקופה מוזכרת הנשיקה כחתימה בפני נוטריון: 'כסימן לאהבה והסכמה שתשמר בין הצדדים הם נישקו איש את רעהו בנוכחותי, אני הנוטריון הציבורי, ובנוכחות העדים

איוון פרידמן

איור 8: גודפרי כורת הסכם עם מלך הונגריה: הבו שעל ידו הוא מתנת השלום
כתב יד הספרייה הלאומית, פריס, גיום מצור, תרגום לצרפתית, MS fr.9081, fol. 16v

לחלק מחוזי השלום במזרח.⁵³ ח'ליף שלא הסכים להושיט את ידו לדיפלומט נוצרי בוודאי לא חש כל צורך לנשק אותו. מאחר שמקור מחווה זו, של נשיקת השלום, היה נעוץ בתחום הדתי הנוצרי (נשיקת השלום במיסה למשתתפים בה בלבד), הרי הצד הנוצרי לא דרש שהדבר ייעשה גם במזרח. הנהוג המוסלמי לשלוח בגד של כבוד (Khila') כסמל לתפקיד או מעמד, לא חצה

החתומים משה בחווה זה והבטיחו [...] שהשלום וההסכם הזה יישארו תקפים לעד', *Las Siete Partidas del Rey Don Alfonso el sabio*, Madrid 1807, part. III, tit. 18, law 82
K. Petkov, *The Kiss of Peace: Ritual, Self and Society in the High and Late Medieval West*, Leiden 2003 53

איור 9: קבלת השלטון על ידי לבישת הבגד: מחמוד מגזנה מקבל 'קלעה' מהחליף (999)
כתב יד אדינבורו, רשין אדין, Jami al-Tawaikh, Or. MS 20, fol. 121r

גם הוא את הקווים (איור 9).⁵⁴ אינוסטיטורה באמצעות בגד הייתה מקובלת במינוי לתפקידים כנסייתיים במערב, אך לא הייתה חלק מטקס המינוי לתפקידים מדיניים חילוניים.⁵⁵ לעומת זאת בעולם המוסלמי היה משלוח בגד, ואפילו 'בגד שלבש בו המלך', מסמלי הענקת השלטון. ייתכן שבסיפור הענקת הכובע לעומר מאזו, שראינו לעיל, הבין כל אחד מהצדדים את המחווה מתוך עולם המושגים שלו; מחווה שהלטיני ראה בה כניעה וקבלת כפיפות, נתפסה בעיני המוסלמים כהענקת סמכויות.

G.R.G. Hambly, 'From Baghdad to Bukhara, from Ghazna to Delhi: The Khil'a Ceremony in the Transmission of Kingly Pomp and Circumstance', *Robes and Honor: The Medieval World of Investiture*, ed. S. Gordon, The New Middle Ages (Houndmills 2001), pp. 194–222
54 גורדון, שם, עמ' 19–1.
55

ג. סיכום

בסופו של דבר היו מחוות השלום, כמו תנאי החוזה עצמם, תלויות בנסיבות הזמן וביחסי הכוחות בין הצדדים. השבועות כנראה נוסחו מחדש לכל הזדמנות, כפי שמראים הנוסחים השונים, והמתנות נתפסו בעיני הצדדים באופן שונה; המחוות הגופניות היו עשויות לבטא כפיפות או עליונות. ביולי 1268 הורה בייברס לשליחיו הדיפלומטיים לעכו שלא לשבת במקום נמוך יותר מאשר מושבו של המלך הפרנקי המקבל אותם,⁵⁶ והם אכן סירבו להתיישב עד שיובא מושב מלכותי בגובה זהה לזה של המלך. הפגנת כוח זו מדגישה שוב את המחוות הדיפלומטיות כטקסים של כוח. עם זאת, בין אם היו המחוות דרך לפיוס או הפגנת כוח, הן תפקדו כאמצעי של קשר ומשא ומתן בין הצדדים, במציאות שהפעולות הסמליות בה דיברו לעתים בקול רם יותר מאשר המילים. יצירת השפה המשותפת הלא-מילולית לא נפלה בחשיבותה מדרכי הקשר האחרות, ולעתים קרובות הייתה מכריעה בחשיבותה.

56 הולט (לעיל, הערה 8), עמ' 70, תיאורו של אבן עבד אל זהיר.